

ДО ПИТАННЯ ПРО КОДИФІКАЦІЮ БІОЕТИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА СТВОРЕННЯ БІОЕТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

Досліджено стан формування біоетичного законодавства та обґрунтовано необхідність створення біоетичної інфраструктури в Україні на основі міжнародних та регіональних біоетичних стандартів. Висловлено пропозиції щодо доцільності кодифікації міжнародного та національного біоетичного законодавства.

Ключові слова: біоетичне право, біоетична інфраструктура, кодифікація біоетичного законодавства, міжнародні біоетичні стандарти.

Третьякова В.Г. К вопросу о кодификации биоэтического законодательства и создании биоэтической инфраструктуры в Украине

Проведено дослідження стану формування біоетичного законодавства та обґрунтовано необхідність створення біоетичної інфраструктури в Україні на основі міжнародних та регіональних біоетичних стандартів. Висказано пропозиції щодо доцільності кодифікації міжнародного та національного біоетичного законодавства.

Ключевые слова: биоэтическое право, биоэтическая инфраструктура, кодификация биоэтического законодательства, международные биоэтические стандарты.

Tretiakova V.G. On the issue of codification of bioethical legislation and bioethics Infrastructure in Ukraine

The author investigated the question of formation of bioethical laws and justified the need for bioethics infrastructure in Ukraine on the basis of international and regional bioethical standards. Suggested the feasibility of codification of international and national bioethics law.

Key words: bioethics law bioethical infrastructure codification bioethical legislation, international bioethical standards

До середини минулого століття біоетика як наука, що, оперуючи сукупністю етичних норм і принципів, прагнула попереджати і нейтралізувати негативні наслідки науково-технічного прогресу, особливо в біологічній та медичній сферах, для життя та здоров'я людини і навколишнього середовища, функціонувала фактично виключно у філософській площині.

Натомість масові злочини часів Другої світової війни проти життя, здоров'я, гідності людини; жорстокі медичні експерименти над в'язнями фашистських концентраційних таборів, включаючи дітей; випробування на цілих народах ядерної, хімічної, біологічної зброї; надзвичайно бурхливий розвиток науково-технічного прогресу в післявоєнний період, зокрема революційні відкриття в біології та медицині з їх суттєвим впливом як позитивним, так і негативним не тільки на життя та здоров'я кожної окремої людини, а й на життєздатність усього суспільства, загрозою для існування людського генофонду; невпинне розширення кола біоетичних проблем і набуття ними глобального характеру – все це стало підставою для нагального пошуку правових засобів для їх розв'язання.

© ТРЕТЬЯКОВА Вікторія Григорівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент, доцент Університету сучасних знань, Заслужений юрист України

Саме біоетичні проблеми слугували підставою для прийняття програмних правових міжнародних та регіональних документів, у яких було сформульовано основні біоетичні принципи та міжнародні й регіональні біоетичні стандарти забезпечення та захисту прав людини. Так, серед універсальних правозахисних міжнародних актів, що містять міжнародні біоетичні принципи та міжнародні біоетичні стандарти, можна назвати: Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 р.¹, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права² і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, які були прийняті Організацією Об'єднаних Націй 16 грудня 1966 р.³, Декларацію ЮНЕСКО про відповідальність нинішніх поколінь перед майбутніми поколіннями від 12 листопада 1997 р.⁴ та ін.

До переліку спеціальних біоетичних міжнародних документів можна віднести такі, як: Загальна декларація про геном людини, прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 11 листопада 1997 р.⁵, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про біологічне різноманіття від 5 червня 1992 р.⁶, інші численні міжнародно-правові акти, спрямовані на захист прав національних меншин, жінок, дітей, інвалідів, інших слабозахисених верств населення, культурного різноманіття, інші відповідні міжнародні документи, прийняті Організацією Об'єднаних Націй і її спеціалізованими установами, зокрема Продовольчою і сільськогосподарською організацією Об'єднаних Націй (ФАО), Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) тощо.

Серед регіональних біоетичних актів можна назвати: конвенцію про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини – Конвенція про права людини та біомедицину, прийнята Радою Європи в 1997 р. (вступила в силу в 1999 р.) і Додаткові протоколи до неї та багато інших актів європейського права, спрямованих на захист біоетичних прав людини.

Отже, усі правозахисні міжнародно-правові акти, прийняті під егідою ООН, її організацій, зокрема ФАО, ЮНЕСКО, МОП та ін., а також відповідні акти Ради Європи, які весь час вдосконалюються і поповнюються новими документами, проголошують принципи поваги до біоетичних прав людини, зокрема до її життя, здоров'я, фізичної та психічної цілісності, гідності людини, встановлюють біоетичні стандарти дотримання та захисту прав людини.

Епохальним міжнародно-правовим актом у сфері біоетики стала Загальна декларація про біоетику та права людини, прийнята ЮНЕСКО у 2005 р. Декларація, звертаючись до держав-членів ООН і до усієї світової спільноти, фактично проголошує усі правозахисні акти ООН і її організацій як міжнародно-правові джерела, що презентують усьому людству міжнародні біоетичні стандарти захисту прав людини, дотримання та захист яких має забезпечувати на ввіреній їй території кожна демократична держава задля збереження людського генофонду і навколишнього середовища⁷.

Ця Декларація визначила загальні принципи на основі універсальних етичних цінностей, про які має пам'ятати уся міжнародна спільнота і міжнародні правозахисні організації і законодавці усіх країн світу, які мають всіляко сприяти і в подальшому розвитку науково-технічного прогресу, здійсненню перспективних досліджень у сфері біології та медицини, запроваджуючи при цьому такі правові заходи, щоб досягнення науково-технічного прогресу слугували на користь кожного члена суспільства, кожної окремої людині, життя, здоров'я, гідність якої мають бути пріоритетними в суспільстві.

Саме ЮНЕСКО звернулось до усіх країн світу щодо необхідності створення біоетичної інфраструктури і проведення через неї роз'яснювальної роботи серед населення щодо відповідальності нинішніх поколінь перед майбутніми поколіннями.

Декларація підкреслила, що, оскільки біоетика та її проблеми мають міжнародний характер, їх слід розглядати у сукупності, керуючись тими принципами, які вже проголошені в інших правозахисних міжнародних актах.

Водночас мають братися до уваги не тільки нинішні умови наукової діяльності, але і тенденції подальшого розвитку останньої, з усвідомленням того, що люди є невід'ємною частиною біосфери і відіграють важливу роль у захисті один одного та інших форм життя, зокрема тварин.

Декларація зазначає, що науково-технічний прогрес, заснований на свободі науки і наукових досліджень, приносить і може приносити людству значні блага, зокрема збільшувати тривалість та поліпшувати якість життя. Крім того, такий прогрес завжди повинен бути спрямований на підвищення добробуту окремих осіб, сімей, груп або спільнот і людства в цілому та спиратися на визнання гідності людської особистості, на загальну повагу до кожної людини, її прав людини та основних свобод. Наголошується, що при прийнятті рішень на міжнародному, регіональному або національному рівні має братися до уваги, що здоров'я окремих осіб, сім'ї, групи або громади і людства в цілому залежить не тільки від прогресу науки і технологічних досліджень, але і від психосоціальних і культурних факторів, які також мають враховуватися під час прийняття рішень, що стосуються етичних питань у галузі медицини, наук про життя і пов'язаних з ними технологій.

Має обов'язково підтримуватися і культурне розмаїття людства, яке є джерелом обмінів, інновацій і творчості, необхідної людству, і яке теж являє собою спільну спадщину людства, але при цьому культурне розмаїття не може використовуватися як привід для ущемлення прав та основних свобод людини, оскільки індивідуальність людини має біологічні, фізіологічні, соціальні, культурні і духовні аспекти.

Тому неприпустимою вбачається неетична поведінка у сфері науки і технологій, яка може вплинути негативно на корінні й місцеві громади, а аналіз етичних проблем повинен бути невід'ємною частиною науково-технічного прогресу.

Саме біоетика повинна відігравати провідну роль при виборі необхідних рішень з питань, що виникають у зв'язку з таким прогресом, а саме слід керуватися тим, що науково-технічний прогрес покликаний сприяти тільки забезпеченню справедливості, рівноправності та інтересам людства. Для досягнення справедливості, розвиваючи науково-технічний прогрес, важливо приділяти належну увагу становищу всіх верств населення.

Наголошується на необхідності сприяння й зміцненню міжнародного співробітництва в галузі біоетики з урахуванням, зокрема, особливих потреб країн, що розвиваються, корінних громад і вразливих верств населення, вважаючи, що до всіх без винятку людей мають застосовуватися одні й ті самі етичні норми в медицині і у разі досліджень в різних галузях наук про життя.

Декларація передбачає такі цілі:

забезпечення універсального комплексу принципів і процедур, якими мають керуватися держави, формуючи національну біоетичну політику та біоетичне законодавство;

встановлення правил та орієнтирів для дій окремих осіб, груп, громад, установ і корпорацій;

заохочення поваги до людської гідності й захисту прав людини шляхом забезпечення поваги до людського життя, прав і основних свобод людини відповідно до міжнародних норм у галузі прав людини;

визнання важливого значення свободи наукових досліджень і благ, отримуваних як результат науково-технічного прогресу, із зазначенням при цьому на необхідність того, щоб такі дослідження і прогрес не виходили за рамки етичних принципів, зокрема поваги до людської гідності, прав людини і основних свобод;

сприяння багатодисциплінарному і плюралістичному діалогу з біоетичних проблем між усіма зацікавленими сторонами і в рамках суспільства в цілому;

заохочення забезпечення справедливого доступу до медичних, наукових і технічних досягнень, максимально широкого поширення знань про такі досягнення і швидкого обміну цими знаннями, а також спільного використання благ з приділенням особливої уваги потребам країн;

захисту та реалізації інтересів нинішніх та майбутніх поколінь; приділення особливої уваги значущості біорізноманіття та усвідомлення необхідності того, щоб усе людство опікувалось його збереженням. Біоетичні стандарти враховуються під час запровадження актів законодавства про господарську діяльність, а також прийняття рішень і в процесі практичної діяльності як окремих фізичних осіб, так і юридичних – усіх рівнів та форм власності, в тому числі державних і приватних.

Зважаючи на те, що усі міжнародні біоетичні принципи та стандарти містяться в численних міжнародних актах, а національне біоетичне законодавство різних країн має суттєві відмінності одне від одного, а також містить прогалини щодо врегулювання окремих біоетичних питань, найбільш оптимальним, на наш погляд, могла б бути розробка єдиного уніфікованого міжнародного Біоетичного кодексу ООН, модельних регіональних та модельних міжрегіональних кодексів, наприклад модельного Біоетичного кодексу Ради Європи та модельного Біоетичного кодексу МПА СНД, а також на їх основі національних Біоетичних кодексів.

Коментуючи стан захисту біоетичних прав на території різних країн світу, Директор відділу етики науки й технології ЮНЕСКО Хенк тен Хаве звертає увагу на слабкість інфраструктури в біоетичній сфері в багатьох країнах, до яких можна віднести і Україну. Це виявляється в бракуванні експертних знань, відповідних освітніх програм, біоетичних комітетів, публічних дискусій з питань правового регулювання біоетичних правовідносин і належних правових механізмів, які дозволили б своєчасно, якісно і ефективно розв'язувати біоетичні проблеми⁸.

Слід зазначити, що за останні роки Україна зробила багато позитивних «кроків» на шляху впровадження біоетичних принципів, імплементації міжнародних та регіональних біоетичних стандартів у правову систему та законодавство України.

Україна стала однією з перших країн світу, яка провела у 1996 році резонансний судовий процес з приводу злочину тоталітарної секти «Біле Братство» проти біоетичних прав кількох сотень людей, притягнувши до кримінальної відповідальності ватажків цієї секти.

За двадцять років самостійності в країні прийнято низку законів, які регулюють правовідносини у біоетичній сфері, зокрема регламентують діяльність у сфері охорони здоров'я, трансплантології, психіатрії, регулюють обіг медичних

препаратів, застосування генетично-модифікованих організмів, встановлюють систему захисту біоетичних прав дітей, жінок, інвалідів, інших слабозахищених верств населення, а також систему відповідальності, у тому числі кримінальної, за порушення, спрямовані проти життя, здоров'я, гідності, безпеки людини, та багато ін.

В Україні створено кілька біоетичних комітетів, проводяться міжнародні біоетичні конгреси, в деяких вузах читається курс біоетики як правової дисципліни.

Однак «слабке» громадянське суспільство і досить низький рівень правосвідомості та правової культури, відсутність професійних експертів з різноаспектних біоетичних проблем призводять до того, що численні нормативно-правові акти з біоетичних питань на практиці фактично не діють, а біоетичні права людини систематично порушуються, майже не захищаються.

І хоча ЮНЕСКО вживає серйозних заходів для розбудови біоетичної інфраструктури на території різних країн, включаючи Україну, в нашій країні ця допомога обмежується переважно проведенням конференцій, круглих столів, які реально може відвідати відносно незначне коло осіб. Тому вбачається за необхідне оптимізувати саме процес створення біоетичної інфраструктури в Україні, максимально ефективно використовуючи як міжнародні ресурси, так і внутрішньодержавний потенціал.

На нашу думку, насамперед має бути сформовано розгалужену систему біоетичної просвіти, яка дозволила б донести до свідомості кожної людини, що проживає на території України, зміст її біоетичних прав та обов'язків перед іншими членами суспільства, долучити кожну людину до системи захисту згаданих прав. Для роз'яснення населенню змісту біоетичних прав і ознайомлення із системою та правовими механізмами захисту слід на усіх популярних радіо- та телевізійних каналах організувати систематичні просвітні програми.

Дієвим засобом ознайомлення населення із системою біоетичних прав можуть стати й друковані безоплатні «біоетичні пам'ятки», поширення яких могло б здійснюватись серед населення через поштові відділення та з допомогою волонтерів.

Вбачається за необхідне створити патронажні біоетичні служби при органах місцевого самоврядування, які опікувалися б захистом прав слабо захищених верств населення, зокрема безпритульних, сиріт, інвалідів. Такі служби могли б контролювати й стан поводження з ув'язненими в пенітенціарних закладах, а також центри для реєстрації безпритульних тощо.

У системі захисту біоетичних прав найефективнішим засобом могло б стати створення спеціалізованих біоетичних судів в Україні. Для таких судів, зважаючи на складність біоетичних питань, доцільно було б організувати спеціальну підготовку суддів у формі дворічних курсів підвищення кваліфікації, запровадивши спеціальну атестацію та двомісячну перепідготовку таких фахівців через 5 років.

Відповідно до програм ЮНЕСКО з питань освіти в сфері біоетики курс біоетичного права має бути запроваджено, на нашу думку, в усіх закладах освіти всіх рівнів, а також під час підготовки усіх наукових кадрів.

Крім того, має здійснюватись професійна підготовка експертів з різноаспектних біоетичних питань з належною системою атестації і встановленням системи відповідальності експерта. Адже усі запроваджені в національне законодавство міжнародні та європейські біоетичні стандарти залишатимуться нежиттєздатними, «паперовими», якщо не будуть реалізовуватися на практиці.

Вважаємо, що задля реалізації біоетичних принципів, застосування та захисту біоетичних стандартів прав людини на практиці слід створити належну нормативно-правову базу з оптимальними правовими практикозастосовними механізмами.

Оскільки формування нової галузі – біоетичного права – здійснюється нестандартними шляхами, інакше, ніж це відбувається з іншими правовими галузями (воно розвивається нині значно інтенсивніше, ніж інші правові галузі, і до того ж увесь час поповнюється новими правовими інститутами, а основними правовими джерелами для формування і постійного поповнення галузі біоетичного права новими стандартами та правилами є саме правозахисні акти міжнародного права як загального, так і спеціального характеру), то кодифікація біоетичного законодавства вбачається найбільш оперативним засобом для максимальної оптимізації правового врегулювання біоетичних проблем як наявних, так і тих, що можуть виникнути в майбутньому. Прийняття Біоетичного кодексу України дозволить надзвичайно оперативно реагувати на будь-які біоетичні проблеми (оскільки усі вони мають глобальний характер) і знаходити та застосовувати щодо них загальні та спеціальні правові механізми та засоби⁹.

Адже кодифікація як найбільш досконала, вища форма правотворчості та засіб удосконалення законодавства через запровадження консолідованого нормативно-правового акта дозволить максималізувати повноту правового регулювання правовідносин у біоетичній сфері, оптимізувати вирішення різноаспектних біоетичних питань.

Зазначений кодекс дозволить визначити нормативні засади галузі біоетичного права, регламентувати усі принципи питання біоетичного спрямування, дозволить чітко окреслити характер та зміст усіх норм самої галузі біоетичного права та її правових інститутів.

Враховання під час розробки Біоетичного кодексу об'єктивних тенденцій та динаміки розвитку біоетичних правовідносин, їх перспективи дозволить забезпечити його ефективність.

1. *Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://olexa.org.ua/ukr/law/law01.htm>. 2. *Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, 1966* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/search>. 3. *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/search>. 4. *Декларація ЮНЕСКО про відповідальність нинішніх поколінь перед майбутніми поколіннями від 12 листопада 1997 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://go.mail.ru/>. 5. *Загальна декларація про геном людини, 11 листопада 1997* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unesco.org.ua/ua/archive/documents/acts/>. 6. *Конвенція Організації Об'єднаних Націй про біологічне різноманіття від 5 червня 1992 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>. 7. *Всеобщая декларация по биоэтике и правам человека* // Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры: Отдел этики науки и технологии // UNESCO, 2006. 8. *Хенк тен Хаве. Діяльність ЮНЕСКО в галузі біоетики* // Морфологія, 2010. – Т. IV. – № 3. – С. 77–81. 9. *Третьякова В.Г. Правове регулювання біоетичних проблем у контексті застосування міжнародних та європейських стандартів* / В.Г.Третьякова. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 304 с.